

Crkveni raskoli prije 1054. godine

Stipinović, Davor

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:418756>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-23**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest

Preddiplomski sveučilišni studij povijesti (jednopedmetni)

Davor Stipinović

Crkveni raskoli prije 1054. godine

Završni rad

Zadar, 2020.

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest

Preddiplomski sveučilišni studij povijesti (jednopedmetni)

Crkveni raskoli prije 1054. godine

Završni rad

Student/ica:

Davor Stipinović

Mentor/ica:

doc. dr. sc. Valentina Šošćarić

Zadar, 2020.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Davor Stipinović**, ovime izjavljujem da je moj **završni** rad pod naslovom **Crkveni raskoli prije 1054. godine** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 24. rujna 2020.

SADRŽAJ

1. Uvod	7
2. Uvod u gnosticizam	9
2.1 Predstavnici gnosticizma	10
2.1.1 Basilid i Valentin	10
2.1.2 Ptolomej i Heraklon	10
2.2 Marcion iz Ponta	11
3. Montanizam	12
4. Kratki pregled povijesti aleksandrijske škole	13
4.1 Klement Aleksandrijski	14
4.2 Origen	14
5. Arijanizam	15
5.1 Tijek sukoba i uloga sv. Atanazija	17
5.2 Arijanizam Vandala i Gota	19
6. Makedonijevstvo i apolinarstvo	20
7. Nestorijanizam	21
8. Monofizitizam i monoteletizam	22
9. Manihejstvo	23
10. Pelagijanstvo, donatizam, priscilijanstvo	24
11. Akacijeva šizma (484.-519. god.)	26
11.1 Henotikon-neuspjeli edikt ujedinjenja	26
11.2 Sukob pape Feliksa III. i patrijarha Akacija	27
12. Fenomen ikonoklazma	28
12.1 Car Lav III. Sirijac i uloga općeg koncila u Hijereji 754. godine	29
12.2 Uloga regentice Irene u ponovnoj uspostavi štovanja slika	31
12.3 Vladavina cara Leona V. i konačni povratak štovanju slika za vrijeme regentice Teodore	34
13. Velika Focijeva šizma (867.-880. god.) i njezine posljedice	35
13.1 Patrijarh Ignacije	36
13.2 Patrijarh Focije i svrgavanje pape Nikole I.	36
13.3 Smjena patrijarha i konačni povratak Focija	38

14. Kulminacija raskola između zapada i istoka: tijek događaja od 16. srpnja 1054. godine	40
14. 1 Crkvenopolitičke (ne)prilike u vrijeme patrijarha Mihajla Cerularija	41
14.2 Dolazak Humberta u Carigrad i konačni raskol.....	42
15. Zaključak.....	44
16. Sažetak	46
17. Summary	47
18. Literatura.....	48

1. Uvod

Na početku kršćanstva egzistiralo je pet crkava koje su imale poseban autoritet-rimska, carigradska, aleksandrijska, antiohijska i jeruzalemska kršćanska zajednica. Iako je jeruzalemska crkva imala velik utjecaj zbog apostolske predaje nakon 70. godine, odnosno nakon razaranja Jeruzalema došlo je do velikoga bijega vjernika s tog područja kako bi sačuvali svoje živote. S podjelom Rimskog Carstva i jačanjem Carigrada aleksandrijska i antiohijska crkva su gubile utjecaj, a dvije preostale: rimska i carigradska su se počele natjecati za prestižem, odnosno prvenstvom. Tijekom nadolazećih stoljeća loši odnosi su se nagomilavali, a teološki problemi rasli unutar postapostolske crkve te su kulminirali 1054. godine.

Ako je moguće istaknuti glavni cilj ovoga rada onda bi to bio kratki pregled različitih kršćanskih hereza i raskola odnosno svih onih crkveno-političkih događaja koji su doprinjeli međusobnom otuđenju i teološkom razmimoilaženju u poimanju kršćanstva između zapada i istoka. Prvi dio rada obrađuje sažete preglede različitih kršćanskih hereza koje su više ili manje doprinjele oblikovanju službene doktrine kršćanske crkve putem različitih službenih sinoda odnosno koncila koji su se održavali periodički kroz prvih deset stoljeća postapostolske kršćanske zajednice. Drugi dio rada prikazuje veće raskole koji su obilježili srednjovjekovnu crkvu i doprinjeli jačanju papina utjecaja na zapadu s jedne strane, a povećale utjecaj patrijarhijske ortodoksije u carskom Bizantu što je u konačnici vodilo razmimoilaženju suprotstavljenih strana 1054. godine.

Postoji brojna literatura koja obrađuje povijest Bizantskog Carstva, odnosno preciznije hereze, šizme i raskole koji su vezani za predsrednjovjekovnu i srednjovjekovnu kršćansku zajednicu, a u ovom radu su konkretno korištena neka važna djela vezana uz tu temu poput neizostavne Hubertove *Velike povijesti crkve*¹. Važno je i djelo britanskog povjesničara Hilaira Belloca, *Velike Hereze* koji na temeljit način opisuje arijansku herezu i bez koje bi se teško

¹ U radu su korišteni drugi i treći svezak Hubertove *Velike povijesti crkve*.

shvatili osnovni arijanski postulati. Knjiga *Patrologija* koju su napisali Juraj Pavić i Tomislav Zdenko Tenšek daje pregled drugih važnih kršćanskih hereza i teoloških škola, a Yves Congar u djelu *After nine hundred years-the background of the schism between the eastern and western churches* daje nešto drugačiju perspektivu na tijek događanja od 16. srpnja 1054. Godine.

Na kraju uvodnog dijela važno je spomenuti i nekoliko zahvala bez kojih bi pisanje ovog završnog rada bilo gotovo nemoguće. Hvala prvenstveno profesorici i mentorici Valentini Šoštarić koja je imala dovoljno strpljenja u procesu odabira teme i sugestijama koje su bile nužne. Hvala i nekolicini kolega koji su mi neumorno pomagali pomoći u potrazi knjiga, odnosno uskočiti oko pronalaska literature i u konačnici veliko hvala mojemu ocu koji je nažalost ovog ljeta preminuo i tako zauvijek napustio mene i moju obitelj te koji je imao zasigurno jednu od najvažnijih uloga u mojem životu kao vječni prijatelj i neizostavna potpora tijekom mojeg turbulentnog školovanja.

2. Uvod u gnosticizam

Gnostička teologija niječe da je Krist svojim utjelovljenjem dobio stvarno tijelo, tvrdeći da je njegovo tijelo obični privid. Na tim premisama temelji se doketizam (grč. *dokein*-izgledati, činiti se) kojemu su pridani helenistički elementi.² Naime, doketizam je u svojim postulatima preuzeo grčku filozofsku terminologiju. Pravu narav gnosticizma, kojeg su kršćani smatrali herezom svoje vlastite vjere, teško je spoznati jer su mnogi koji su proučavali ovu pojavu često je povezivali s dualističkim koncepcijama. Teško je zaključiti u kolikoj je mjeri kršćanstvo doprinijelo stvaranju svijesti o gnosticizmu, s obzirom da su suvremeni znanstvenici ustvrdili kako se radi o religiji sinkretističke vrste. Najjednostavniji primjer toga je koncept nebeskog Otkupitelja koji se javlja u gnosticizmu neposredno početkom 2. stoljeća za koji se ipak može ustvrditi da je izravnog kršćanskog podrijetla.³

Iako je gnosticizam podijeljen u mnoge sekte različitog sadržaja osnovna im je misao zajednička a tumači tajnu objavu, koja je usmjerena na određen broj odabranih, u kojoj svojstvena narav sadržava dio božanske biti koja je bačena u ovozemaljski svijet, a koja u konačnici teži oslobađanju i povratku u nebeski svijet. Otkupljenje se ostvaruje putem božanskog otkupitelja tj. uzvišenoga boga kojeg je stvorio niži bog, Demijurg, i poslao na zemlju u ljudskom obliku.⁴

Premda gnosticizam teži svoje rasprave proučavati u prikrivenom obliku, zasluga je gnostika što su započeli cjelovitu sistematizaciju Svetog pisma i važnih ideja i misli objave iako su putem neobičnih instrumenata poprilično izmijenile njene glavne značajke. Gnosticizam razvija i njeguje intuitivan način mišljenja u kojemu se više cijeni lijepa poetičnost od filozofske dokazanosti, pa se može ustvrditi kako je glavni tipološki oblik mišljenja gnostičko

² B. JOZIĆ, 1992, 66.

³ J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, 1993, 83.

⁴ J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, 1993, 84.

udvostručavanje.⁵ Gnosticizam je bio vrlo neugodan za rano kršćanstvo ponajviše zbog toga što je težio dubljoj i višoj intelektualnoj objavi koja je bila usmjerena k obrazovanijem sloju gnostika koji se nazivaju pneumatici te koji tumače gnozu. Gnoza je specifično tajno znanje ezoterijskog karaktera koja predstavlja višu objavu za odabrane. Na drugoj strani se nalaze masa vjernika koja predstavlja *psychikoi* koji ne mogu dostići gnozu te ostali materijalni ljudi koji nisu vjernici.⁶

2.1 Predstavnici gnosticizma

Iako je gnostička književnost donijela mnoga polemička djela, ona su sačuvana fragmentarno ponajviše zahvaljujući njihovim protivnicima u čijim se djelima nalaze često i podulji ulomci značajnijih gnostičkih spisa. Nešto manje značajni gnostički predstavnici su Simon Mag sa djelom „Velika objava“ i Justin sa svojim djelom „Knjiga Baruhova“ u kojoj opisuje kozmičku dramu između Elohim koji predstavlja nebesko božanstvo i Edema nižeg zemaljskog božanstva.

2.1.1 Basilid i Valentin

Basilid je napisao djelo „Exegetika“ a njegov sin Izidor nekoliko spisa kao što su „Ethika“ i „Exegetika“ koji su sačuvani u fragmentima. Valentinova gnoza nešto je poznatija koju tumači u djelima „Homilije“, „Evandjelje istine“ „Pisma“ i „Psalmi“ koja predstavljaju rasprave poučnog i moralnog karaktera s mističnim elementima. Navodno je u periodu Valentina došlo do podjele gnostika na istočnu i zapadnu doktrinarnu školu pa će predstavnici u nastavku biti dio druge, zapadne koja je ujedno bila nešto poznatija.

2.1.2 Ptolomej i Heraklon

Ptolomej je napisao „tumačenje prologa Ivanova Evandjelja“ u kojemu oblikuje Ivanov tekst prema osnovnim tezama valentinovske znanosti o Eonima, božanskim entitetima, te djelo

⁵ J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, 1993, 84.

⁶ J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, 1993, 84-85.

„Pismo Flori“ koje je vjerojatno najznačajnije djelo gnostičke književnosti jer opisuje Stari zavjet što je ujedno bila i osnovna točka spora između gnostika i ostalih kršćana. Ptolomej se u tom djelu stavlja između apsolutnog prihvaćanja stavova Starog zavjeta za koje se zalažu katolici i apsolutnog odbijanja za koje se zalažu marcionovci (više u nastavku rada). Ptolomej na sebi svojstven način izlaže kriterije za interpretaciju Starog zavjeta u kojem razlikuje tri elementa. Prema Ptolomeju jedan element Starog zavjeta čine spisi iz izraelskog naroda, drugi od Mojsijevih zakona a treći element je božanskog podrijetla koji je iako s predznakom „božanski“ djelomično nesavršen jer ga je načinio niži Bog, Demijurg. Može se ustvrditi kako Ptolomej na lukav način u svojim djelima predstavlja osnovne postavke gnostičkog iskustva koja su nespojiva s učenjem katoličke Crkve tj. razliku između nižeg Boga Starog zavjeta i uzvišenog Boga Novog zavjeta te podjele ljudi na tri naravi – hiličku, psihičku i duhovnu (pneumatičku).⁷

Herakleon je napisao djelo „Hypomnemata“ koje je na sličan način predstavlja gnostičko učenje namijenjeno široj publici bez ikakvog spominjanja mitoloških nadstruktura ali s osnovnim Ptolomejevim postulatima o trima naravima ljudi i dvama Bogovima Starog i Novog zavjeta. Herakleon je ostavio značajan utjecaj na svojeg kasnijeg protivnika, Origena koji mu se divi unatoč razmimoilaženju u stavovima.⁸

2.2 Marcion iz Ponta

Marcionova zajednica nastala je polovicom 2. stoljeća te je njegova sekta bila aktivna sve do 5. stoljeća. Marcion je uvidio suprotnost zakona Starog zavjeta i Kristove objave pa se odlučio u gnostičkom smislu za ontološko objašnjenje prema kojemu je Stari zavjet objava pravednoga Boga, a Novi zavjet objava uzvišenog Boga koja je poslao Isusa na zemlju da oslobodi ljude od oligarhijske vladavine pravednog Boga. Marcion je takvom podjelom odvojio

⁷ J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, 1993, 88.

⁸ J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, 1993, 88-89.

Boga Starog zavjeta od Boga Novog zavjeta prilikom čega je prvi Bog predstavljen kao moćni Sudac koji je pravedan ali i okrutan i osvetoljubiv. Milosrdni Bog Novog zavjeta je isključivo blag prema Marcionu zbog činjenice da nam je poslao Isusa Krista na zemlju.⁹

Poslije će Kvint Septimije Florencije Tertulijan, zasigurno do sv. Augustina najoriginalniji kršćanski latinski pisac i montanist, objaviti dogmatsko-polemički spis *Adversus Marcionem* („Protiv Marciona“) u periodu između 205. i 212. godine u kojemu napominje da se Stvoritelj svijeta ne može razlikovati od dobrog Boga. Također Tertulijan polemizira da nema značajnih proturječja između Starog i Novog zavjeta.¹⁰

3. Montanizam

U drugoj polovici 2. stoljeća došlo je do osnivanja montanista, koji su bili pripadnici pokreta „novog proroštva“ i sljedbenici frigijskog svećenika Montana. Ta sekta je vršila pritisak na Crkvu kako je izgubila prvotni duhovni žar te su se žestoko pobunili protiv crkvene hijerarhijske strukture. Tipično za montaniste jesu duhovni govori koji teže ka entuzijazmu i ekstazi zahtijevajući bezrezervnu vjeru i podložnost od svojih pristalica te upravo zbog toga osporavaju bilo kakav crkveni utjecaj i autoritet. Kako su duboko bili uvjereni u skori dolazak Duha Svetoga na zemlju često su se vodili moralnim rigorizmom, strogim asketskim životom, histerijom i fanatizmom u kojem su se posebno uz Montana istaknule njegove pratilje Maksimila i Priscila.¹¹

Maksimila je navodno najavila skorašnji kraj svijeta nakon njezine smrti 179. godine te su montanisti s obzirom na ratove Marka Aurelija ostvarili djelomičan uspjeh među pukom. Bili su uvjereni kako je mjesto Novog Jeruzalema u mjestu Pepuza u Frigiji kamo su vjernici trebali poći kako bi si osigurali otkupljenje. Sama povijest pokreta može se podijeliti u dva

⁹ J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, 1993, 85.

¹⁰ J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, 1993, 125-127.

¹¹ J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, 1993, 85.

razdoblja: prvo do 200. godine koje je obilježeno nestrpljivim iščekivanjem kraja svijeta i drugo razdoblje nakon te godine u kojemu nije došlo do konca svijeta, ali je pokret djelomično nastavio djelovati ponajviše zbog ulaska poznatog monaha Tertulijana 207. godine u zajednicu.¹²

4. Kratki pregled povijesti aleksandrijske škole

Aleksandrija je u prvoj polovici 3. stoljeća postala kulturno središte Rimskog Carstva s višeslojnim otvoreno raznolikim pravcima i tradicijama. Kršćanstvo se moralo součiti sa stapanjem grčkih kulturnih tradicija i sa suočavanjem razumske refleksije i vjere. Uskoro je došlo do razvitka učilišta za viši studij religiozne kulture tzv. *Didaskaleiona* koja je uskoro postala najvažnija filozofska škola Rimskog Carstva. Aleksandrijska filozofska škola bila je idealističko-mističnog smjera pod jakim utjecajem platonističkih i neoplatonističkih¹³ predstavnika pa je samim time postala protivna antiohijskoj filozofskoj školi koja je zastupala doslovno tumačenje Svetog pisma.¹⁴

Razlika između aleksandrijske i antiohijske škole bila je ta što je prva proučavala teološku filozofiju u kojoj sve kreće od božanskog Logosa koji je vječan i na prvom mjestu dok je čovjek vremenit. Dok je aleksandrijska škola Mariju nazivala Bogorodicom, antiohijska

¹² <https://patrologija.com/e-montanizam/> (preuzeto 29. srpnja 2020. god.)

¹³ Neoplatonizam je nastojao sintetizirati glavne smjerove grčke filozofije, uzimajući za osnovu religiozno protumačeni platonizam. Njegova su glavna obilježja idealizam, misticizam i asketizam. Smatra se da je neoplatonizam osnovao Amonije Saka (oko 175.–242. god.), ali je njegov pravi osnivač Plotin (204.–269. god.), najveći mislilac te epohe. Prema neoplatoničarima sve što je iz Boga proizašlo teži da se vrati Bogu kao najvišemu dobru. Taj cilj čovječja duša ne može postići spoznajom ili razumom, jer je Jedno iznad Uma i ideja, već samo neposrednim spajanjem s božanstvom u ekstazi. U tom se smislu neoplatonizam može označiti kao izvor kasnije mistike, uključujući i kršćansku mistiku. Škola je prestala djelovati 529., kada je car Justinijan zatvorio sve filozofske škole u Ateni. Bio je to ujedno kraj antičke epohe u razvoju filozofije. (preuzeto iz: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=44316> 29. srpnja 2020. god.)

¹⁴ J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, 1993, 104.

filozofska teologija ju je smatrala Kristorodicom. Antiohijci su također tvrdili da se ljudska samostalna narav sjedinila sa Sinom Božijim u moralno-psihološkom smislu.¹⁵

4.1 Klement Aleksandrijski

Tit Flavije Klement rođen je u Ateni te je zastupao idealističko proučavanje istine pa je često bio obilježen s mnogim pretjerivanjima. Osnovni Klementov nauk moguće je iščitati iz njegove trilogije „Protreptik, Pedagog i Stromati“ u kojoj govori kako je kršćanski Bog i pravedan i dobar, pritom suprotstavljajući se gnosticima i marcionistima koji zastupaju podjelu Pravedni Bog Starog Zavjeta i Dobri Bog Novog Zavjeta. Klement izrazito cijeni filozofiju koju smatra hermeneutičkom znanošću putem koje se ostvaruje dublja spoznaja vjerskih istina i Svetog pisma.¹⁶

4.2 Origen

Kada je na čelo aleksandrijske škole stigao Origen došlo je do procvata pa se uskoro škola podijelila na dva stupnja – elementarni i viši stupanj. Origen se u principu bavi istraživanjem, a ne definiranjem prilikom čega se posebno ističu dva principa – prvi u kojem razlikuje jednostavne vjernike bez unutarnje svijesti potrebe za produbljenjem i drugi princip u kojem se traže produbljenja putem mnoštva kompleksnih pitanja. Origen pokušava pobiti gnostički determinizam podjele ljudi u naravne kategorije i zamijeniti ju platonskim naukom. Takva nauka poučava o preegzistenciji duša u odnosu na tijela u kojoj je Bog stvorio slobodna i savršena razumska stvorenja koja su se kasnije podijelila na anđele, ljude i demone. Origen razlikuje vjernike na *incipientes*, *progredientes*, i *perfecti* prilikom čega *incipientes* imaju direktne koristi od literarnog (doslovnog) smisla Svetog pisma, moralni smisao dostižu

¹⁵ J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, 1993, 104-105.

¹⁶ J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, 1993, 106-107.

progređientes, a duhovni smisao dostižu *perfecti* razotkrivajući skriveni sadržaj Svetog pisma.¹⁷

5. Arijanizam

Arije je bio libijski učenjak iz druge polovice 3. stoljeća koji je tumačio da je jedan Bog Otac transcendentalne naravi te je nerođen, vječan i nevidljiv. Prema Ariju Logos je suvječan Bogu, odnosno nije pravi Bog niti sin Božiji nego je sebi svojstveno stvorenje nastalo Božijom voljom. Arije je svoje stavove iznio u djelu „Thalia“ iz kojeg se može očitovati da se radi prvenstveno o trinitarnoj herezi, a potom i o kristološkoj. Opći sabor u Niceji 325. godine osudio je arijanstvo.¹⁸

Prije Konstantinova ulaska u Nikomediju već je bio prisutan rascijepni spor unutar kršćanske zajednice Istoka koji je u velikoj mjeri vjernički narod rastavio na dvije frakcije o čemu su se prilično izrugivali i poganski vjernici u svojim predstavama. Početak spora bio je prije 324. godine, te prije Licinijevih mjera protiv kršćana. Mnoga vrela prezbiteru Ariju pripisuju veliku privlačnost u njegovom načinu komuniciranja, jaku vještinu za dijalektiku i visoku osobnu izobrazbu koju je stekao u siriskoj Antiohiji pod vodstvom antiohijskog prezbitera Lucijana.¹⁹ Od 318. godine Arije je započeo u svojim propovijedima iznositi ideju kako je Sin Božiji stvoren iz nebitka te da je sposoban za zlo i za krepost i da nije suvječan s Ocem što je uskoro primoralo biskupa Aleksandra isključiti njega i njegove sljedbenike iz Crkve. Arije se, međutim nije smirio nego je stupio u kontakt s vanjskim episkopatom odnosno s Euzebijem Nikomedijskim što je dodatno uzrujalo Aleksandra i natjeralo ga da sazove 319. opću egipatsku lokalnu sinodu od sto biskupa koja je odlučila isključiti Arijeve pristaše. Saznavši za istočni spor car Konstantin je dakle krajnje površno pristupio problemu tvrdeći da

¹⁷ J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, 1993, 113.

¹⁸ J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, 1993, 146.

¹⁹ H. JEDIN, 1995, 19-21.

je postojeći sukob trebalo riješiti kao i druge filozofske rasprave koje su bile prisutne u prošlosti. S takvim uspoređivanjem kršćanskog problema s debatom filozofske škole car je samo dodatno proširio očekivanu raspravu unutar kršćanske teologije.²⁰

Arijanski je nauk donio promjenu temeljnog nauka, koja bi da je arijanstvo u potpunosti uspjelo, zasigurno izmijenila samu narav katoličke vjere. Maksimalnim uspjehom arijanstva vrlo vjerojatno došlo bi do raspada katoličke vjere, a samim tim i raspada europske civilizacije koju je Katolička crkva počela graditi.²¹ Arijanstvo u svom glavnom motivu bilo je razumsko objašnjenje otajstva na osnovu kojeg je utemeljena Crkva te je takvim djelovanjem u periodu 4. i 5. stoljeća uzdrmala osnov autoriteta Crkve.²²

Arijanska hereza bila je zapravo prva velika hereza koja je uključivala sve pokrete koji na bilo koji način nisu prihvaćali iskonsko otajstvo o dvjema Kristovim naravima-božanskoj i ljudskoj.²³ Arijanizam je priznavao Isusu svaku čast i veličanstvo, osim božanske naravi smatrajući da je stvoren od Boga sa svim božanskim atributima, osim tog konačnog božanstva. Dakle, u jednom trenutku došlo je do neizbježne racionalizacije i jednostavne vizualizacije nečega što je van ljudskog racija, pa se vrlo lako u dugoročnom pogledu Kristova pojava mogla svesti na obični unitarizam. Krist se u arijanskom sustavu postavio kao vrhovni Božiji poslanik-Demijurg.²⁴

Arijanizam je u početnim godinama službenog kršćanskog carstva postao središte mnogih sila, odnosno oslonac žilavih tradicija intelektualnog, književnog i društvenog karaktera. Arijanizam je privlačio velik broj pojedinaca koji su zaista bili tvrdokorni kršćani, ali i intelektualci onoga doba. Arijanizam je također privlačio i stare plemićke obitelji koje nisu

²⁰ H. JEDIN, 1995, 22.

²¹ H. BELLOC, 2012, 21.

²² H. BELLOC, 2012, 21-22.

²³ H. BELLOC, 2012, 27-28.

²⁴ H. BELLOC, 2012, 29.

bile spremne prihvatiti posljedice društvene revolucije upravo u onom trenutku kad je Crkva pronašla svojega saveznika u masi, među pukom. Međutim, i društvo je bilo podijeljeno, iako se dobar dio odlučio prikloniti službenom stajalištu Dvora i prihvatiti novu vjeru bilo je i onih koji su mislili da je ispravno sačuvati poganske tradicije i filozofiju.²⁵

Arijanizam je osim navedenog imao dva glavna saveznika. Prvi je bio apsolutna carska monarhija koja prihvativši kršćanstvo nije htjela u državi osjećati da postoji organizacija koja će nametati velike odluke pa je takva apsolutistička vlast nominalno podržavala arijanizam. Vjerojatno presudni saveznik u tolikom uspjehu arijanizma bila je rimska vojska koja je bila materijalno biće Rimskog Carstva u 4. stoljeću. Uspjeh su, materijalno bogatstvo i slava u takvoj vojnoj državi bili zagarantirani sudjelovanjem i izvršavanjem vojne službe. Takav značaj vojske, koja je bila puna profesionalnog ponosa, i na neki način predstavljala i bila svojevrsna vlast, u potpunosti je prigrlila arijanizam. Razlog zbog kojeg su vojnici prihvatili arijansku herezu vjerojatno leži u činjenici da su se pojedinci ulaskom u takvu zajednicu osjećali nadmoćnijim u odnosu na obične narodne mase.²⁶

5.1 Tijek sukoba i uloga sv. Atanazija

Arijanizam je dakle nastao pod djelovanjem spomenutog afričkog svećenika Arija koji je bio stariji od Konstantina Velikog te pod jakim utjecajem racionalizma uspio ostvariti uspjeh djelomično zbog iznenadnog Konstantinovog priznanja crkvenog autoriteta. Presudno je bilo i to što je Arije otišao iz Egipta u Palestinu tj. Cezareju gdje je uspio proširiti svoje racionalističko učenje među istočnjačke biskupe te čak zadobiti podršku od poganskog cara Licinija. Prvi snažan udarac Arijevu nauku bio je opći crkveni koncil u Niceji 325. godine koji je osudio poricanje punine Kristova Božanstva, no arijanski duh je tim prvim porazom ojačao i ponovno oživio. Velike rasprave su se vodile oko fraze „istobitan s“ koju su katolici žestoko branili, dok

²⁵ H. BELLOC, 2012, 34-35.

²⁶ H. BELLOC, 2012, 36-38.

su arijanci bili protiv u početku da bi kasnije u heretičkom duhu i kompromisno prihvatili da Krist posjeduje Božansku bit, ali da nije puni Bog. Car Konstantin vodio je pomirbenu politiku pa je prijekorno uputio opomenu katolicima da se riješe i završe s takvom frakcionaškom pobunom.²⁷

Presudnu prevagu na strani katoličkog nauka imao je sv. Atanazije, aleksandrijski patrijarh koji je uz veliku potporu puka uspio u konačnici riješiti spor. Sv. Atanazije, pridržavajući se cjelovitog katoličkog nauka odbio je Arija primati natrag u zajednicu pa ga je car odlučio prognati u Galiju, gdje je Atanazije zapravo učvrstio katolički osjećaj i nauk. Dvor je podržavao arijanizam u tom vremenu i zbog sve snažnijeg i organiziranijeg katoličkog svećenstva koje je postalo realni suparnik i uzurpator svjetovnoj moći države zbog čega je upravo Konstantinov nasljednik, Konstancije postao otvoreni arijanac. Ipak, nakon petog progonstva sv. Atanazija 367. godine caru Valensu postalo je jasno da ne može mnogo učiniti protiv prejakih katoličkih snaga pa je odlučio ukiniti Atanazijevo izgnanstvo.²⁸

Uskoro se u istočnom dijelu Carstva-Bizantu arijanizam uvelike proširio i postao tijekom 4. stoljeća jako moćan gotovo presudan pokret ponajviše zbog toga što narodi na Istoku nisu bili zadovoljni s despotskom i izrabljivačkom politikom bizantskog Carigrada pa su podržavali arijanizam i njegove sekundarne oblike-monofizitizam, monoteletizam i nestorijanizam. Na zapadu, gdje je carski utjecaj konstantno slabio zbog barbarskih frakcija koje su se infiltrirale u Zapadno Rimsko Carstvo, arijanizam je sačuvao svoj prvotni društveni osjećaj i prestiž. Bilo je nadmoćnije i uzvišenije biti arijanac, nego se stopiti s katoličkim pukom što je zapravo ideologija koja je uzela maha upravo u Zapadnoj Europi, tvrdeći da svjetska nadmoć ide zajedno pod ruku s protukatoličkom idejom. Ipak, jačanjem franačkog generala

²⁷ H. BELLOC, 2012, 39-43.

²⁸ H. BELLOC, 2012, 43-45.

Klodviga, koji je vladao današnjom Belgijom, te koji se od poganstva preobratio na katoličanstvo došlo je do udaljavanja i odustajanja rimske vojske od arijanskih tradicija.²⁹

5.2 Arijanizam Vandala i Gota

Iz knjige „Povijest progona u provinciji Africi“ koju je napisao biskup Viktor iz Vite tijekom 2. polovice 5. stoljeća poznat je sukob što su ga Vandali vodili s katoličkom Crkvom. Naime, ta je knjiga jedna od glavnih vrela u kojoj se između ostalog naglašava potreba Vandala da katoličko afričko stanovništvo prijeđe na arijanizam tek putem ponovljenog postupka krštenja što je vidljivo iz slučaja rimskog komesa Sebastijana za čiji se prijelaz na arijanizam posebno bio založio poznati vandalski kralj Gajzerik.³⁰

Gajzerik je kao vandalski kralj zabranio svečane katoličke pogrebe koji su bili prožeti glazbom, te je tražio redovne izvještaje o propovijedima katoličkog klera. Kralj zapadnih Gota Leovigild 580. godine odustao je od afričko-arijanskog zahtjeva za ponovnim krštenjem katolika ponajviše radi olakšanja same konverzije na arijanski nauk. Situacija s Burgundima bila je nešto drugačija jer je tamo naime Avito, biskup Viennea u južnoj Francuskoj uspio pokrenuti teološke rasprave s arijanskim kraljem Burgunda-Gundubadom da bi već Sigismunda, Gundubadova sina i nasljednika na tronu uspio obratiti na katoličku vjeru.³¹

Arijanske su germanske države u sjevernoj Africi i Italiji dakle u 6. stoljeću pošle suprotnim razvitkom tj. Vandali su tijekom vremena od žestokih protivnika postali tolerantniji prema katolicima dok je u Teodorikovoj državi sukob nastavio egzistirati tijekom sredine 6. stoljeća pod utjecajem Justinijanovih osvajanja. Činilo se kako je prelaskom na katoličanstvo kralja Zapadnih Gota u Španjolskoj Regareda 586. godine i stvar s arijanizmom bila praktički riješena, no dolaskom Langobarda u sjevernu Italiju spor je djelomično nastavljen. Tijekom

²⁹ H. BELLOC, 2012, 46-53.

³⁰ H. JEDIN, 1995, 2.sv, 2.plsv, 681.

³¹ H. JEDIN, 1995, 2.sv, 2.plsv, 681.

vladavine langobarskog kralja Rotarija u drugoj polovici 7. stoljeća u mnogim gradovima Italije stolovao je uz katoličkog i arijanski biskup sve do kraja tog stoljeća kada su Langobardi konačno prešli na katolicizam.³²

6. Makedonijevstvo i apolinarstvo

Makedonijevstvo hereza je nastala od učenja carigradskog biskupa Makedonija, a naziva se još i pneumatohija od izraza pneumatomasi koji niječu božanstvo Duha Svetoga.³³

Laodicejski biskup Apolinarije tumačio je kako se dva savršena bića ne mogu ujediti u svrhu postanka trećeg prilikom čega se nešto mora izostati-ili božanska narav ili čovječja. Izostavilo se čovječstvo prema Apolinariju koje je slobodno pa je zbog toga ujedno i sjedište grijeha. Apolinarije tvrdi kako je Krist bio nepotpuni čovjek jer je od čovječstva imao samo tijelo i nižu dušu, bez ljudskog razuma. Međutim, bio je *antrophos teleios*-savršen čovjek, jer je ljudski razum nadomjestio božanski Logos.³⁴

Arijanskoj kristologiji se, kako je rečeno, počela suprotstavljati antiohijska kristološka škola jer su arijanci otvoreno tvrdili kako je Logos u Kristu trpio pa nije istobitan s Bogom koji ne može trpjeti jer je *impassibilis*. Antiohijci se suprotstavljajući tvrde da je Krist potpun čovjek i s dušom i tijelom prilikom čega su na zemlji trpjele te dvije komponente dok Logos i Bog nisu trpjeli, pa je važno temeljno razlikovanje Logosa i čovjeka u Kristu. Takvu je problematiku uočio Apolinarije koji je tvrdio da će se u takvom slučaju podjele Krista na dva bića odnosno hipostaze morati govoriti o božanskom četvorstvu, a ne trojstvu. Zbog toga se on zalagao za misao o jednoj Kristovoj hipostazi i jednoj naravi koju je kasnije u neznanju prihvatio sv. Ćiril

³² H. JEDIN, 1995, 2.sv, 2.plsv, 687-688.

³³ J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, 1993, 147.

³⁴ J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, 1993, 147.

Aleksandrijski od čijeg će se učenja roditi monofizitizam. Bilo kako bilo Apolinarije je osuđen na drugom općem koncilu u Carigradu 381. godine.³⁵

7. Nestorijanizam

Nestorijanizam je bio produkt kršćanske borbe protiv arijanizma i apolinarizma nakon što je antiohijska teološka škola izravno definirala svoj kristološki nauk. Dvije glavne formule za tumačenje Krista koje su donijeli pripadnici antiohijskog nauka bile su: Potpuni Bog i potpuni čovjek, te druga istobitan Ocu i istobitan nama a koje su doprinjele učvršćivanju Kristova čovještva. Također su antiohijci tvrdili da Bog Logos pripada Kristu po božanskoj naravi, pa se ne smije reći da je Logos trpio jer bi to značilo da je Logos drugačiji od Boga Oca, a Bog ne može trpjeti pa je to po njima očiti primjer čistog arijanizma.³⁶

Nestorije je postao carigraski propovjednik 428. godine, nakon što ga je car Teodozije II. pozvao da obnaša biskupsku dužnost ali je uskoro došao u sukob sa znatnim dijelom svećenstva zbog svojih nasilnih postupaka. Prije dolaska Nestorija u Carigradu se Marija slavila kao Bogorodica, iako su antiohijci načelno bili protiv tog naziva, pa je Nestorije predložio da se Marija od sad naziva Kristorodicom. Uskoro je eskalirao sukob univerzalnih razmjera kada se sv. Ćiril Aleksandrijski obratio papi Celestinu u Rimu, a ovaj osudio Nestorija na sinodi u Rimu 430. godine. Nakon toga Ćiril je poslao sad već treće pismo u kojem je u 12 anatematizama uvjetovao Nestorija da se odrekne svojega nauka. Biskupi antiohijske pokrajine su ipak odlučili proglasiti Ćirila heretikom jer su držali njegove anatematizme suviše jednostranima pa nije preostalo ništa drugo nego održati crkveni sabor u Efezu 431. godine. Na tom je saboru većina biskupa pod Ćirilovim utjecajem u konačnici osudila Nestorijev nauk nakon čega se on odlučio povući u samostan kod Antiohije da bi ga u konačnici car Teodozije

³⁵ J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, 1993, 148.

³⁶ J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, 1993, 149.

II. prognao u Arabiju i u Egipatsku pustinju. Ipak, Nestorijev nauk preživio je sabor u Kalcedonu 451. godine pa se crkva takvog tipa održala i u kasnijem razdoblju.³⁷

Naime, razvitak nestorijanizma na istoku moguće je pratiti od djelovanja patrijarha Babaja (487.-502. god.) koji je služio u Seleukiji-Ktesifonu i koji je objavio kako su crkve na teritoriju Perzije neovisne od onih u Rimskom Carstvu i Bizantu te pritom prihvaćaju u potpunosti Nestorijanov nauk. Takvi događaji pokazali su da su unatoč zabranama koje je Nestorije doživio tijekom svojega djelovanja, njegove ideje ipak nastavile postojati te su kasnije preuzete od strane različitih eksponenata na Istoku.³⁸

8. Monofizitizam i monoteletizam

Monofizitizam ne dozvoljava nauk o dvjema Kristovim naravima jer se zalaže za jedinstvenu narav (*mone fysis*). Monofiziti su vrlo vjerojatno pojam naravi (*fysis*) shvaćali na način da nema nikakve razlike između osobe i naravi. Monofizitizam je bilo osuđeno u dva slučaja: prvi put na Kalcedonskom saboru 451. godine dogmatskom definicijom, te drugi put poslanicom pape Leona Velikog upućenom carigradskom biskupu Flavijanu. Iako se često smatra da je monofizitizam ispravljeni i razvodnjeni oblik apolinarizma nije moguće *ad hoc* tvrditi da se radi o tipičnoj kršćanskoj herezi. Važni predstavnici su monah Eutih u ranoj fazi i aleksandrijski biskup Dioskor koji je aktivno djelovao tijekom Kalcedonskog sabora.³⁹

Ono što je sa sigurnošću moguće ustvrditi jest da je monofizitizam nastao unutar aleksandrijske teološke škole kao opreka nestorijanizmu u kojemu se počesto prenaglašavalo Isusovo čovječstvo. Iako je dakle takav nauk osuđen u dvama prilikama, monofizitske crkve nastavile su djelovati na području Egipta i Sirije gdje su takve crkve bile organizirane po

³⁷ J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, 1993, 149-150.

³⁸ A. R. VINE, 1937, 21-22.

³⁹ J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, 1993, 151.

nacionalnom i jezičnom principu odnosno nastale su Armenska, Sirijska, Mezopotamska, Koptska i Etiopijska crkva.⁴⁰

Monoteletizam je trebao biti temelj za prevladavanje spora oko monofizitizma zastupajući doktrinu prema kojoj Krist ima dvije naravi božansku i čovječju, ali samo jednu volju i djelovanje. Takvu teološku teoriju predstavio je carigradski patrijarh Sergije (610.-638. god.) koji je trebao pomiriti zaraćene strane, no takva nametnuta formulacija ipak je ostala bez sposobnih pristaša pa su dvojica papa-Martin I. (649.-655. god.) i Leon II. (682.-683. god.) osudili takvu dogmu.⁴¹

9. Manihejstvo

Mani je bio propovjednik iz Perzije koji je s 12 godina dobio poziv da se odvoji od svog roda Elkasaita te kasnije proglasi apostolom Svjetlosti i Mudrosti. Djelovao je do svoje šezdesete godine na dvoru perzijskih vladara Šapura I., Hormizda I. i Bahrama I., nakon čega je zbog svog nauka zatvoren, a potom i divljački ubijen. Manihejstvo kao sinkretizam indoiranskih i judeokršćanskih učenja imao je za odrednicu dualizam između Svjetla i Mraka te Boga i Materije. Spasenje označuje povratak svjetlosti iz tame i uključuje tri trenutka: prošlost, sadašnjost i budućnost.⁴²

Kako je za manihejski moral najvažnije spasenje čovjeka od ovozemaljskog života koji je za pojedinca nepodnošljiv i pun kušnji, te zarobljen u svojem tijelu, manihejstvo nalaže potrebu spasenja koja se ostvaruje potiskivanjem materije. Materija je upravo to što se odvija na zemlji, puki instrument nesvjesnog. Međutim, postoji povezanost između čovjekove duše i Boga koje su istobitne, ali i u ropstvu zloga stanja materije. Zbog toga nužno je za čovjeka

⁴⁰ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=41709> (preuzeto 22. kolovoza 2020. god.)

⁴¹ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=41740> (preuzeto 22. kolovoza 2020. god.)

⁴² J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, 1993, 153.

osloboditi se materije te između ostalog izbjegavati nastanak potomstva jer je taj proces izvor širenja zla u kojemu su ljudi sukriivci plana Zloga.⁴³

10. Pelagijanstvo, donatizam, priscilijanstvo

Pelagijanstvo je nastalo od nauka Pelagija, britanskog monaha koji se u 5. stoljeću preselio u Rim gdje se usprotivio katoličkom uvjerenju o postojanju istočnog grijeha. Pelagije je naučavao kako ne postoji univerzalni istočni grijeh, nego isključivo osobni grijeh pojedinca kojeg on odlučuje činiti ili ne činiti. Monah Celestije pomagao je Pelagiju proširiti njegovo učenje u Afriku i Palestinu nakon gotskog zauzimanja Rima 410. godine, a posebno nakon Efeškog sabora 431. godine koji je uz pelagijanstvo osudio i spomenuto nestorijanstvo.⁴⁴

Kasnije je nastala „blaža“ verzija ove hereze-semipelagijanstvo koje nije nijekalo postojanje istočnog grijeha, ali je naglasak stavila na predestinaciju odabranika koja ovisi o slobodnoj ljudskoj volji, ne nužno od Božje milosti.⁴⁵

Šizmatički biskup u Kartagi, Donat je u prvoj polovici 4. stoljeća naučavao da Kristova Crkva ne smije trpjeti grešnike unutar svoje organizacije. Važni su donatisti Tertulijan i Ciprijan koji su tvrdili da je za ispravnost sakramenta najvažnija pravovjernost i dostojnost onoga koji ga vrši, odnosno udjeljuje.⁴⁶

Već se car Konstantin odnosio prema afričkom problemu donatističko-kršćanskog raskola poprilično suzdržano, što je nastavio tijekom svojega vladanja i car Konstans koji je odlučio u sjevernu Afriku odnosno Kartagu poslati svoje činovnike Pavla i Makarija. Oni su trebali utvrditi eventualnu mogućnost kršćanskog ujedinjenja, no dočekani su krajnje hladno

⁴³ J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, 1993, 154-155.

⁴⁴ J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, 1993, 156.

⁴⁵ J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, 1993, 157.

⁴⁶ J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, 1993, 157.

kada je sam biskup Donat izjavio poznatu frazu: „što ima car s Crkvom?“ te je odbio njihove darove, a svojemu kleru naredio da uopće ne primi komisiju.⁴⁷

Već u tom periodu u donatistički pokret infiltrirali su se tzv. cirkumcelioni, odnosno pripadnici religiozno-zanesenjačkog dijela donatističke Crkve koje je biskup Bagaja, također imenom Donat uspio upotrijebiti protiv Pavla i Makarija u oružanom otporu prilikom njihova posjeta provinciji Numidiji, no u tom sukobu spomenuti je biskup smaknut kao vođa pobunjenika. Nakon takve krvave bitke došlo je do proglašavanja carskog edikta 15. kolovoza 347. godine koji je presudio da se dvije Crkve imaju ujediniti pod katoličkim vrhovništvom odnosno pod djelovanjem katoličkog biskupa Kartage-Gratom.⁴⁸

Unija između katolika i donatista trajala je 14 godina, odnosno do dolaska na vlast cara Julijana 361. godine koji je rehabilitirao situaciju prije dekreta iz 347. godine što je označilo povratak donatista iz progonstva kući u sjevernu Afriku koji su sad iskoristili situaciju da vrše različita kaznena djela protiv katolika što su uvelike podržavali i carski činovnici jer je car Julijan bio pripadnik poganske vjere koji nije mario za svađe između kršćana. U tom periodu vrhovni poglavar donatista postao je Parmenijan koji je zamijenio Donata na toj poziciji nakon njegove smrti u progonstvu oko 355. godine.⁴⁹

Priscilijanstvo je hereza nastala djelovanjem bogatog španjolskog biskupa Priscilijana koji je zbog svojega krivovjerja bio prva osoba pogubljena zbog takvog djelovanja 385. godine. Članovi hereze obnavljali su poznate gnostičke zablude o Bogu Starog zavjeta i Bogu Novog zavjeta, poštivali astrologiju te bili uvjereni da je ovozemaljski svijet proizvod anđeoskog djelovanja.⁵⁰

⁴⁷ H. JEDIN, 1995, 2.sv, 1.plsv, 135.

⁴⁸ H. JEDIN, 1995, 2.sv, 1.plsv, 687-688.

⁴⁹ H. JEDIN, 1995, 2.sv, 1.plsv, 128.

⁵⁰ J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, 1993, 157-158.

11. Akacijeva šizma (484.-519. god.)

Prva velika šizma koja se dogodila između Rima i Bizanta bila je u vrijeme patrijarha Akacija koji se oštro suprotstavio teološkoj valjanosti Kalcedonskog koncila održanog 451. godine. Naime, razdoblje 5. stoljeća bilo je prožeto sukobima odnosno sporovima oko poimanja jedne osobe i dviju naravi utjelovljenje u Isusu Kristu između kojih se struja sada postavio Akacije a spor je u konačnici bio riješen tek diplomatskim djelovanjem cara Justina i njegova nasljednika Justinijana.⁵¹

Koliko je situacija nakon 31. listopada 451. godine bila kompleksna govori i činjenica da se putem 28. kanona dodatno učvrstio primat carigradskog nadbiskupskog sjedišta što je posve razljutilo Rim i papinske legate.⁵² Odnosi su se zakomplicirali na prijelazu 481. i 482. godine kada je u Carigrad došao monah Ivan Talaja kojeg je poslao aleksandrijski patrijarh Timotej Salafakiol sa željom da spomenutog monaha postavi na njegovu poziciju nakon svoje smrti. Međutim, odmah nakon što je Salafakiol preminuo u veljači 482. godine Talaja se dao postaviti na njegovo mjesto bez konzultiranja s carem Zenonom što je njega sada razljutilo te dodatno potvrdilo carevo nepovjerenje prema monahu Talaji. Car Zenon se odlučio okrenuti carigradskom patrijarhu Akaciju koji mu je pak savjetovao da na mjesto aleksandrijskog patrijarha postavi Petra Monga i tako riješi krizu i egipatsko pitanje.⁵³

11.1 Henotikon-neuspjeli edikt ujedinjenja

Henotikon je ukaz koji je donio car Zenon pod utjecajem patrijarha Akacija koji je sad uspio posredovanjem tog edikta pridobiti Petra Monga na svoju stranu koji je bio uvjereni miafizit, odnosno pripadnik kristološke formulacije koja je zastupala stav o ujedinjenju Kristove božanske i ljudske prirode u složenu narav-*physis*. Takvim uvjerenjem miafiziti su bili

⁵¹ <https://www.mreza-mira.net/vijesti/razno/u-cemu-se-sve-razlikuju-katolici-i-pravoslavci/> (preuzeto 20. kolovoza 2020. god.)

⁵² H. JEDIN, 1971, sv. 3, plsv. 1, 407.

⁵³ H. JEDIN, 1971, sv. 3, plsv. 1, 412.

u suprotnosti s monofizitima koji su vjerovali isključivo u postojanje Kristove božanske naravi. Teološka formula Henotikona bila je takva da je uključivala odredbe nicejskog (325. god.) i carigradskog (381. god.) koncila spominjući Kristovu božansku narav, ali nije naglasila distinkciju između Kristove ljudske i božanske naravi što je bilo naglašeno na kalcedonskom koncilu.⁵⁴ I ne samo da su monofiziti bili protivnici miazfizita nego su sad svi oni monasi koji su podržavali Ivana Talaja bili izrazito sumnjičavi prema Mongu te ga proglasili heretikom. Antiohijski patrijarh Kalandije nije odlučio podržati Petra Monga odnosno nije prihvatio odredbe Henotikona nakon čega je bio proganjan te je nakon njega u Antiohiji patrijarh postao popustljiviji Petar Valjar. Greška je bila učinjena u onom trenutku kada car Zenon nije obavjestio Rim o donošenju edikta jer je mislio da se radi o sporadičnom tumačenju vjere, no nakon što je papa doznao da je Petar Mong kandidat za aleksandrijski patrijarhat odlučio je reagirati.⁵⁵

11.2 Sukob pape Feliksa III. i patrijarha Akacija

Godine 483. za papu je izabran Feliks III., nepopustljivi zastupnik rimskih interesa koji je pisao caru Zenonu i patrijarhu Akaciju da se riješe dužnosti Petra Monga jer je heretik. U međuvremenu je Ivan Talaj došao u ruke rimskom papi i podigao tužbu protiv Akacija, a papa reagirao na način da je poslao svoje legatske izravno u Carigrad koji međutim nisu obnašali dužnost prema njegovoj naredbi priklonivši se Akaciju i Petru Mongu. Nakon što je papa na sinodi osudio neposlušne legatske odlučio je izravno izopćiti carigradskog patrijarha Akacija jer se oglašio o papin poziv i uplitao u prilike ostalih istočnih crkvi. Akacije je preminuo 489. godine.⁵⁶

Nakon što je Akacija na mjesto patrijarha zamijenio Fravita a potom i Eufemije, a na mjesto pape postavljen Gelazije sukob se između Rima i Carigrada dodatno produljio. Rimski

⁵⁴ <https://www.britannica.com/event/Acacia-Schism#ref21117> (preuzeto 20. kolovoza 2020.)

⁵⁵ H. JEDIN, 1971, sv. 3, plsv. 1, 414.

⁵⁶ H. JEDIN, 1971, sv. 3, plsv. 1, 414.

strana bila je nepopustljiva između ostalog i o primatskom pitanju odnosno položaju Carigrada ali i o potrebi da se Akacije i formalno osudi protiv čega je bio car Anastazije. Henotikon je na neki način uspio ujediniti istočne Crkve protiv papinskog Rima koji se oslanjao na gotsku vlast u Italiji i tek djelomično na Aleksandriju. Buduće pape su svakako morale snositi posljedice papinske politike jednoga Feliksa i jednoga Gelazija.⁵⁷

12. Fenomen ikonoklazma

Bizantsko Carstvo bila je jedna od specifičnih srednjovjekovnih državnih tvorevina između ostalog i zbog toga što se u njezinoj umjetnosti i kulturi isprepliću europski ali i bliskoistočni utjecaji pa ju to čini zasebnom i sebi svojstvenom. Štovanje ikona samo je jedan vid takve bizantske umjetnosti koji je u pravilu predstavljao ikone-portrete Krista, Bogorodice i Svetaca koji su doživljavani kao sveti predmeti od strane vjernika koji putem njih stupaju u vezu s Bogom. Lako je moguće da su se ikone prvi put pojavile u 4. stoljeću iz vjerskih relikvija jer su vjernici imali potrebu posjedovati opipljive predmete putem kojih bi bili bliže Bogu što će uskoro preuzeti i ikone-najstarije sačuvane iz 5. i 6. stoljeća u samostanu sv. Katarine na brdu Sinaju. Dakle, ikone su na poseban način bile posrednik između vjernika i Boga te su se pritom uglavnom koristile prilikom liturgijskih slavlja, a sa naglim razvitkom umjetnosti ikona one dobivaju posebno mjesto u crkvama prvo pod nazivom templon a potom se takav prostor nazivao ikonostas. S vremenom, točnije od 8. stoljeća štovanje ikona postalo je toliko rašireno među pučkim slojevima da je bilo gotovo nepraktično bizantsko stanovništvo natjerati na promjenu običaja odnosno na zabranu štovanja svetačkih slika. Međutim, ipak je došlo upravo do toga da su se ikone naglo počele spaljivati i uništavati te je započeo pravi pokret protiv

⁵⁷ H. JEDIN, 1971, sv. 3, plsv. 1, 415-418.

ikona-ikonoklazam. On nije bio samo pokret vjerske prirode nego je uključivao i političke i društvene komponente.⁵⁸

Drugi nazivi za ikonoklazam bili su ikonoklastija i ikonoborstvo sa osnovnim teološkim temeljom u neizrecivosti Božije transcendencije. Takva je struja nastala pod utjecajem židovstva, islama i istočnjačko-kršćanskih ogranaka koji su tradicionalno zapostavljali Kristovu ljudsku narav (riječ je naravno o monofizitizmu).⁵⁹

12. 1 Car Lav III. Sirijac i uloga općeg koncila u Hijereji 754. godine

Ikonoklazam je uistinu potresao Bizantsko Carstvo toliko snažno poput arijanskih nereda koji su nastali tijekom i nakon prvog nicejskog koncila te poput monofizitskih previranja u 5. i 6 stoljeću. Ikonoklazam je na Istoku predstavljao vjersku borbu dok se na Zapadu manifestirao u vidu političkih razmirica. Ikona je kao kulturna slika dosegla vrhunac razvoja tek u 6. i 7. stoljeću kad se pojavljuju brojne čudotvorne slike poput Kristovih slika, madone evanđeliste-slikara Luke i slično no i tad je bilo čitavih crkvenih pokrajina poput Armenije koje su naglašavale svoju borbu prema štovanju slika.⁶⁰

I upravo je takva velika borba uslijedila u 8. i 9. stoljeću koja je trebala pročistiti samorazumijevanje ortodoksije. Kroz povijesnu literaturu često se kao začetnik pokreta spominjao bizantski car Leon III. Sirijac (717.-741. god.) kojem se pripisivao ikonoklazam zbog njegovog sirijskog podrijetla putem kojeg je došao u doticaj s islamsko-židovskim kulturnim tradicijama, potom zbog pretpostavke da je bio pod jakim utjecajem armensko-paulicijanske sekte te da je uvelike prihvaćao monofizitski misaoni materijal i prenosio ga u Bizant. Međutim, pisma patrijaha Germana (715.-730. god.) daju naslutiti da inicijativu nije dao osobno car Leon III. nego maloazijski biskupski kler odnosno biskup Konstantin iz frigijske

⁵⁸ <https://medievalwall.com/hrvatski/umjetnost-razlicitih-drzava/bizantska-umjetnost-ikone-ikonoklazam/>
(preuzeto 21. kolovoza 2020.)

⁵⁹ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=27037> (preuzeto 21. kolovoza 2020.)

⁶⁰ H. JEDIN, 1971, sv. 3, plsv. 1, 32.

Nikoleje, metropolit Toma od Klaudiopolisa i efeški metropolit Teodor koji su pokušali spomenutog patrijarha Germana neuspješno pridobiti za postupak protiv štovanja slika.⁶¹

Nakon što su spomenuti biskupi na svoju ruku odlučili ukloniti kultne slike uslijedila je i prva carska objava puku vjerojatno 726. godine o uklanjanju Kristove slike na Kalcejskim vratima carske palače koja je prouzrokovala nered koji su doveli do smrti nekolicine vojnika. Službeni pak datum početka ikonoklazma uzima se 17. siječnja kada je car odlučio objaviti Edikt protiv štovanja slika nakon što je prethodno pokušao patrijarha Germana pridobiti za svoju politiku, no ovaj je odlučio odstupiti od svoje službe.⁶²

Teško je bilo precizno ustanoviti koliko je svećenika, monaha i pobožnih laika prošlo kroz mučeničku krunu kao štovatelji slika pod carem Leonom III. Sirijcem, no ono što je sigurno jest da je ikonoklastični spor prouzrokovao crkvenopolitički stadij opasnosti jer se Italija odlučila otuđiti od Bizantskog Carstva pa je došlo do razaranja stare konstantinovske ekumene državne Crkve. Bilo kako bilo, došlo je do duhovnog obrazlaganja spora u kojemu su se na strani štovatelja slika istaknuli Ivan Damašćanin sa svojim kristološkim i soteriološkim argumentima te Grgur Ciparski koji je snažno pomagao učvrstiti poziciju ikonodula sa svojim govorima. Teologija štovanja slika predmet je spora sada podigla od prve na najvišu dogmatsku razinu pa se njihovi protivnici nisu mogli oslanjati isključivo na opasnost od širenja ikonopoklonstva. Jednostavno se javila potreba održavanja općeg koncila čije je upravljanje preuzeo sin Leona III., car Konstantin V. (741.-775. god.) koji je sada kao svojevrсни teolog počeo nijekati mogućnost likovnog prikazivanja Kristove božanske naravi.⁶³

Sinoda je započela djelovati od 10. veljače 754. godine u Hijereji na kojoj je sudjelovao izrazito velik broj crkvenih otaca (čak 338) i bila je izrazito kipoborstvenog karaktera jer je

⁶¹ H. JEDIN, 1971, sv. 3, plsv. 1, 33-34.

⁶² H. JEDIN, 1971, sv. 3, plsv. 1, 34.

⁶³ H. JEDIN, 1971, sv. 3, plsv. 1, 35.

koncil u konačnici presudio da se Krist likovno ne može prikazati jer samim tim pretpostavlja ili kristologiju ili monofizitstvo ili nestorijanstvo. I dok se tako putem općeg koncila u Hijereji ipak opomenulo da se postojeća umjetnička djela ne smiju uništavati, kipoborstovo odnosno ikonoklastija je u kratkom vremenskom periodu prešlo put od običnog carskog dekreta do službene dogme cijele Istočne crkve.⁶⁴

Uskoro se pomalo očekivano javio otpor protiv takve politike kojeg su sad predvodili crkveni monasi stvarajući opozicioni stav prema državnoj egzekutivi što im je osiguralo pristanak masa uz njihovo djelovanje. Car je svojim postulatima postao izrazito represivan te je odlučio zaplijeniti samostane u kojima je naišao na otpor, a nepoćudne monahe odlučio poslati u vojnu službu. Ipak, potrebno je bilo desetak godina od održavanja sinode u Hijereji da se količina progona izrazito poveća. Protivnik carske politike postao je opozicionist Stjepan Mlađi, opat s brijega Auksentiosa u Bitiniji koji je osuđen na smrtnu kaznu, a cijela je pokrajina Bitinija bila izrazito razarana i to posebno monaške crkve i samostani. Takvi događaji nisu spriječili monaštvo da se konsolidira i suprotstavi mučnoj letargiji episkopata te da se postavi kao noseća snaga čitave Crkve.⁶⁵

12.2 Uloga regentice Irene u ponovnoj uspostavi štovanja slika

S imenima mrtvog cara Konstantina V. i njegovog oca Leona III. počeli su se povezivati mnogobrojni samosvjesni Bizantinci djelomično zbog toga što se njihovi nasljednici nisu baš mogli pohvaliti sa iole vrijednim vanjsko-političkim uspjesima te zbog toga što je sad već odrasla jedna generacija bizantskih kršćana u ikonoklazmu koja nije vidjela nužno zlo u uklanjanju slika. Bilo je dakle potrebno štedjeti uspomenu na mrtve careve, što je učinio sin

⁶⁴ H. JEDIN, 1971, sv. 3, plsv. 1, 36.

⁶⁵ H. JEDIN, 1971, sv. 3, plsv. 1, 37.

Konstantina V., car Leon IV. (775.-780. god.) koji je ipak uspio zaustaviti pretjerane mjere progona svojeg prethodnika.⁶⁶

S dolaskom udovice i regentice Irene na bizantsko prijestolje situacija se značajnije promijenila jer je između ostalog u Bitiniji došlo do osnivanja samostana Sakkludiona koji je postao ishodišna točka crkvenopolitičkog pokreta većih razmjera. Osim toga, javila se potrebna revidiranja odluka sinode u Hijereji, no za sprovođenje reformi prvenstveno bilo je potrebno postaviti novog, prošlošću neopterećenog, patrijarha. Irena je pronašla sebi odgovarajuću osobu-bio je to laik, protosekretar Tarazije koji je odmah putem sinodike stupio u kontakt s papom Hadrijanom koji je između ostalog nevoljko gledao na političko djelovanje Ireninih prethodnika koji su Svetoj stolici oduzeli pokrajinu Ilirik.⁶⁷

Papa Hadrijan uspio je prijeći preko svojih sumnji i uvjetno priznao Tarazija kao patrijarha i caričin koncilski plan te je odlučio na planiranu sinodu poslati opata Petra iz rimskog samostana Svetog Sabe te arhiprezbitera Petra. Takav slijed događaja nije ikonoklaste ostavio ravnodušnima pa je tijekom zasjedanja sinode u crkvi Apostola održanoj 1. ili 17. kolovoza 787. godine došlo do otvorenog sukoba u kojemu su gardijske trupe rastjerale sinodu prema odluci pojedinih biskupa. To nije spriječilo caricu-regenticu Irenu da ukloni gardijske trupe iz prijestolnice i zamjeni ih redovitom vojskom iz Trakije te da premjesti održavanje sinode u provinciju, odnosno u bitinijsku Niceju gdje je 28. rujna 787. godine započeto zasjedanje.⁶⁸

Na sinodu u Niceji mogao je sudjelovati svaki onaj biskup koji je uvjerljivo mogao dokazati da je promijenio stav dok su se odriješili crkvene časti svi oni crkveni oci koji su na bilo koji način sudjelovali u progonima ikonodula.⁶⁹

⁶⁶ H. JEDIN, 1971, sv. 3, plsv. 1, 38.

⁶⁷ H. JEDIN, 1971, sv. 3, plsv. 1, 39.

⁶⁸ H. JEDIN, 1971, sv. 3, plsv. 1, 40.

⁶⁹ H. JEDIN, 1971, sv. 3, plsv. 1, 41.

Prema definiciji crkvenog koncila odnosno horosu štovanje slika uzima se kao pravovjerna nauka prilikom čega se naglašava potreba uništavanja kipoborstvene literature, te se također strogo definira i vrši distinkcija između proskineze štovanja i obožavanja. Potom je patrijarh Tarazije poslao papi Hadrijanu kratak izvještaj o sinodi, a carica Irena pozvala sinodalce u palaču Magnaura u Carigradu 23. listopada 787. godine da sudjeluju prilikom potvrde horosa.⁷⁰

Nicejski je koncil zapravo bio politički uspjeh carice Irene koja je uspjela otkloniti opoziciju vojske te postaviti patrijarha odanog njoj, te je uz sve navedeno također posredovala u razbijanju zaruka između kćerke Karla Velikog, Rotrude i njezina sina Konstantina VI. I upravo je njezin sin u skorijoj budućnosti postao glavna opozicija njezine politike jer se Irena nije htjela bez borbe povući s prijestolja, pa se Konstantin VI. odlučio za pomoć okrenuti činovničkoj aristokraciji koja je bila izrazito ikonoklastički nastrojena. Carica Irena međutim je vrlo brzo otkrila zavjeru i energično naredila da bizantska vojska ima zakletvom zajamčiti njezino suvladarstvo, dok je već 790. godine redovna vojska odlučila proglasiti Konstantina VI. jedinim vladarom. Irena se u tom trenutku morala povući, no ponovno je zadobila utjecaj svojega sina samo dvije godine nakon takvih događaja.⁷¹

Carica Irena ulazila je iz intrige u intrigu, iz mutne politike u još mutniju, i to posebno kada je vlastitom sinu zadavala teške udarce vezane uz njegovu ženidbu o čemu nas izvještava redovnik-kroničar Teofan.⁷²

Patrijarha Tarazija zamijenio je laik, carski kancelar Nikefor koji je trebao sazvati novu sinodu, a bizantskim carem nakon kratkotrajnog cara Nikefora postao je Mihajlo I. Rangabe

⁷⁰ H. JEDIN, 1971, sv. 3, plsv. 1, 42.

⁷¹ H. JEDIN, 1971, sv. 3, plsv. 1, 43.

⁷² H. JEDIN, 1971, sv. 3, plsv. 1, 44.

(811.-813. god.). U međuvremenu odnosi između carigradskog patrijarha i bizantskih monaha su se znatnije pogoršali.

12.3 Vladavina cara Leona V. i konačni povratak štovanju slika za vrijeme regentice Teodore

Neuspjela vojna politika, razbacivanje poreznog novca i korupcija na dvoru dovela je do smjene carice Irene i do postavljanja Nikefora I. za cara (803.-811. god.). Međutim, niti Nikefor I. niti njegov nasljednik Mihajlo I. Rangabe nisu uspjeli potući Bugare koji su počeli sve više stezati obruč oko Carigrada pa je sad oživjela uspomena na cara Konstantina V. kojeg su ikonoklasti u mauzoleju preklinjali da se digno iz groba i spasi Carstvo. Komandanti su na ratištu odlučili postaviti za cara Leona V. (813.-820. god.) koji je bio poglavar Anatolske vojne teme.⁷³

Nakon što je car uspio osigurati mirovni ugovor s Krumovim nasljednikom Umurtagom okrenuo se ikonoklastičnom sporu okruživši se savjetnicima poput Teodota Kassiterasa, biskupa Antonija iz Sylaiiona i gramatičara Ivana Hylilasa koji su svi odreda bili stava da se štovanje slika može dopustiti isključivo ako ga nalaže Sveta knjiga-Biblija. Potom se car Leon V. obratio patrijarhu Nikeforu da ga zamoli da ukloni sve ikone kako puk ne bi mogao i dalje štovati iste, te da mora prihvatiti njegovu doktrinu. Nikefor je odlučno odbio poslušati tvrdeći da je štovanje slika crkvena tradicija i da kao takva ne mora biti izričito u Bibliji napomenuta, te je okupio oko sebe grupu istomišljenika koja je uključivala i Teodora Studitu i koji su sad pod cijenom života odlučili pružiti otpor ikonoklastima.⁷⁴

Nakon takvog držanja patrijarh Nikefor prognan je u Malu Aziju, a na njegovo mjesto postavljen je spomenuti Teodot Kassisteras koji je pokrenuo novu sinodu u Svetoj Sofiji u svrhu obnavljanja zakona donesenih na sinodi iz 754. godine pritom oštro kritizirajući odredbe drugog

⁷³ H. JEDIN, 1971, sv. 3, plsv. 1, 48.

⁷⁴ H. JEDIN, 1971, sv. 3, plsv. 1, 49.

nicejskog sabora. Naglašeno je kako nijedan umjetnik bez bogohuljenja ne može određenoj materijalnoj tvorevini dodijeliti svetačka svojstva, te se sada vlast u osnovi zadovoljila garancijom kako se neće više održavati javni skupovi koji bi poticali daljnje štovanje slika.⁷⁵

Poslije smrti cara Leona V. na bizantsko prijestolje došao je car Mihajlo II. Amorijac (820.-829. god.) koji je odlučio održati *status quo* po pitanju ikonoklazma, a prognanici-patrijarh Nikefor i Teodor Studita mogli su se ponovno vratiti u Carigrad. Uskoro je došlo do značajnije arapske opasnosti kada su ti neprijatelji Bizanta osvojili najjaču maloazijsku tvrđavu Amorion, a carem je postao Teofil (829.-842. god.) koji je bio pod jakim utjecajem novog ikonoklastičnog patrijarha Ivana VII. (u pitanju je Ivan Gramatik). Novi patrijarh, unatoč svojoj politici zaoštavanja monaških progona nije uspio za ikonoklazam pridobiti carevu suprugu Teodoru koja se mogla bez većih smetnji odati kultu slika.⁷⁶

Nakon Teofilove smrti došlo je do slabljenja ikonoklazma ponajviše zbog toga što su se političke neprilike počele obilato koristiti protiv samog pokreta, a grupa slikopoklonika postala je mnogo više homogena nego u periodu 730. godine. Monasi su, kao tvrdokorni štovatelji slika u konačnici postali vjerske vođe masa. U ožujku, 843. godine nakon smrti cara Teofila udovica Teodora je dala svečano obnoviti kult slika, što se može formalno smatrati kao zajedničko djelo papinske i bizantske Crkve. Međutim, spor oko slika ojačao je samostalan život istočne ortodoksije, pa se sad bizantska crkva počela zatvarati u samu sebe što je ujedno bio i krupan korak ka razdvajanju dvaju Crkava.⁷⁷

13. Velika Focijeva šizma (867.-880. god.) i njezine posljedice

Neposredno nakon ikonoklastičnog spora došlo je do tinjanja vatre između suprotnih stavova pojedinih grupacija monaha, odnosno između zelota i umjerenog crkvenopolitičkog

⁷⁵ H. JEDIN, 1971, sv. 3, plsv. 1, 50.

⁷⁶ H. JEDIN, 1971, sv. 3, plsv. 1, 51-52.

⁷⁷ H. JEDIN, 1971, sv. 3, plsv. 1, 53-54.

klera kojeg je zastupao crkveni dvor i nemonaški kler. Ta se suprotnost očitovala već u djelovanju prethodno spomenutih pojedinaca odnosno Teodora Studite i patrijarha Nikefora, a dodatno je situaciju i sukob rasplamsao patrijarh Metodije koji je ubrzo nakon početka nesuglasica između umjerenog crkvenopolitičkog klera i pripadnika studita preminuo.⁷⁸

Focijevo ime stoji u samom središtu povijesti 9. stoljeća koje je bilo jedno od najturbulentnijih i najuspješnijih za Bizantsko Carstvo koje je započelo već početkom 8. stoljeća s Izaurijskom dinastijom svoju transformaciju i orijentiranost ka istočnjačkim utjecajima.⁷⁹

13.1 Patrijarh Ignacije

Nakon smrti patrijarha Metodija na njegovo mjesto došao je Ignacije koji je bio odan ponajviše carici Teodori što joj je zasigurno bilo korisno s obzirom da se morala obračunavati s opasnim suparnicima u regentskom vijeću i to ponajprije s vlastitim bratom Bardasom koji je u jednom trenutku točnije 856. godine čak izvršio državni udar.⁸⁰

Kako je bilo dosta nezadovoljnih građana s Bardasovom strahovladom pokušana je bila organizirana pobuna protiv vlade, a za koju je zbog zataškavanja urotnika bio osuđen patrijarh Ignacije koji je morao otići u progonstvo na otok Terebinthos. Ignacije je pristao da se povuče uz uvjet da njegov nasljednik prizna Ignacijev patrijarhat odnosno da je spreman prihvatiti svojega sukcesora ako će on pripadati monaškoj stranci.

13.2 Patrijarh Focije i svrgavanje pape Nikole I.

Iako traganje za kandidatom odnosno za novim patrijarhom koji bi ispunio tražene uvjete nije bilo niti malo jednostavno, odluka je pala na Focija, čiji je stric bio patrijarh Terazije te čija je familija odnosno roditelji bila progonjena u razdoblju ikonoklastičnih borbi. Čini se da glavne uzroke početka spora treba tražiti u nerazumijevanju izbornih uvjeta, odnosno

⁷⁸ H. JEDIN, 1971, sv. 3, plsv. 1, 195.

⁷⁹ F. DVORNIK, 1948, 2.

⁸⁰ H. JEDIN, 1971, sv. 3, plsv. 1, 196.

ustupaka bivšem patrijarhu s obzirom da je jasan stav prema kojemu su Ignacijevе pristaše Focija doživljavale isključivo kao izvršitelja ignacijevske politike. Focije naravno zdravorazumski nije htio pristati na tako postavljene uvjete pa su se ignacijevci u veljači 859. godine sastali u crkvi sv. Irene gdje su odlučili svrgnuti Focija. On je pak odlučio održati sinodu u crkvi Apostola gdje je proglasio da se više ne smatra vezanim kompromisom s prošlim patrijarhom te svrgnuo Ignacija jer je postao patrijarh bez izborne sinode. Bardasova vlada nije mirno gledala razvoj događaja nego je odlučila djelovati protiv sinoda koji je poduzimao oštre mjere prema pristalicama Ignacija. Focije je pak odlučio obavjestiti rimsku kuriju, odnosno papu Nikolu I. o Ignacijevu odstupanju na što je ovaj pomalo sumnjičavo odlučio poslati svoje legats-Radoalda od Porta i Zahariju od Anagnija da istraže detalje oko Ignacijeva prestanka vršenja patrijarhijske časti.⁸¹

Focijeve patrijarhijske aktivnosti su s druge strane bile suočene već tad s oštrom opozicijom pa su njegovi vjerski i politički neprijatelji uspjeli ga portretirati u negativnom kontekstu te je ocrnjen od strane mnogih kao beskrupulozni pojedinac koji je u stanju žrtvovati sebe kao oružje putem kojeg će biti uklonjen patrijarh Ignacije.⁸²

U travnju 861. godine odvijao se sinod u crkvi Apostola u Carigradu na kojem su papinski legats potvrdili kako je Ignacije postao patrijarh protivno kanonskom pravu, ali se i vratili s odbijenicom prema kojoj je papa Nikola I. pokušavao vratiti Ilirik u svoje okrilje. Focije je i dalje korespondirao s rimskom kurijom i objasnio kako on osobno nije kriv što papini zahtjevi za Ilirikom nisu ispunjeni te da ne može utjecati na carev otpor i na njegovu politiku. Focije je također napomenuo papu da ne prima nikakve kvazi hodočasnike iz Carigrada, no već je bilo prekasno jer su ignacijevski emisari predvođeni opatom Teognostom papi ispričali svoju verziju događaja nakon čega je Nikola I. na sinodi u Lateranu u kolovozu 863. godine dao

⁸¹ H. JEDIN, 1971, sv. 3, plsv. 1, 198.

⁸² F. DVORNIK, 1948, 3.

svrgnuti Focija s patrijarhijske časti, a nepoćudne legatate kazniti. Uskoro se u sukob uključio i car Mihjalo III. koji se u pismu papi obratio s visoka tvrdeći da je isključivo careva dobra volja bila potrebna da se pošalju papinski legati na koncil iz 861. godine kako bi ispitali Ignacijeve akte.⁸³

Diplomatski sukob se rasplamsao do vrhunca kada je papa Nikola I. napao obrede grčke Crkve koji su se u periodu od 864. do 866. godine izvršavali na području Bugarske koju je očito papa planirao preuzeti pod svoju jurisdikciju unatoč činjenici da ona nije teritorijalno potpadala pod Ilirik. Bilo kako bilo u pismu od 28. rujna 865. godine upućeno Carigradu papa Nikola I. odbija i dalje prihvatiti Focija za carigradskog patrijarha na što ovaj poduzima očajnički protuudarac uključivši stoljetno pitanje vjere vezano uz frazu *Filioque* prema kojoj rimska crkva tumači kako Duh Sveti izlazi i od Oca i od Sina, potom osniva u kolovozu 867. godine sinodu koja u konačnici svrgava papu i udara ga anatemom.⁸⁴

Moglo bi se reći kako takvo diplomatsko ponašanje Focija nije niti malo bilo promišljeno, jer je pod utjecajem vlastitog lošeg raspoloženja učinio prenaplu stvar. Ni daljnji tijek događaja nije mu išao na ruku i samo je potvrdio nepromišljenost njegove politike jer je naime samo nekoliko tjedana nakon svrgavanja pape car Mihajlo III. ubijen kojeg je sad naslijedio Bazilije I. Makedonac te je slijed takvih događaja doveo do Focijeva pada i do rehabilitacije Ignacija i njegovih patrijarhijskih prava.⁸⁵

13.3 Smjena patrijarha i konačni povratak Focija

I na svetoj stolici došlo je do promjene jer je sad Nikolu I. naslijedio Hadrijan II. (867.-872. god.) koji je odlučio na ljeto 868. godine u crkvi sv. Petra održati sinodu na kojoj je Focije

⁸³ H. JEDIN, 1971, sv. 3, plsv. 1, 199.

⁸⁴ H. JEDIN, 1971, sv. 3, plsv. 1, 200.

⁸⁵ H. JEDIN, 1971, sv. 3, plsv. 1, 201.

svečano osuđen i svrgnut, a svi oni sveti oci, odnosno biskupi koji su primili njegovu posvetu imali su sada biti svrgnuti.⁸⁶

Papa Hadrijan II. odlučio je delegirati u Carigrad svoje legate-biskupa Donata i Stjepana i đakona Marina koji su trebali sudjelovati odnosno predsjedavati carigradskim sinodom koji je otvoren 5. listopada 869. godine. Na sinodu je sudjelovala tek nekolicina biskupa, no to nije spriječilo papinske legate da se ovaj put postave s krajnje nepristojnom nepopustljivošću prema svojim zahtjevima prilikom čega je na saslušanje pozvan i sam Focije kako bi se održalo bilo kakvo koncilsko raspravljanje. Na sinodu je sudjelovala i bugarska delegacija koja je putem koncila trebala dobiti odluku kojom patrijarhatu-rimskom ili carigradskom pripada mlada bugarska Crkva, no Bizantinci su se pobrinuli da se ta stvar riješi van koncila. Naime, pod carevim predsjedništvom i u isključivoj nazočnosti istočnih patrijarhata konferencija je presudila kako Bugarska pripada carigradskom patrijarhatu pa su rimski misionari bili primorani napustiti tu zemlju. S druge strane, velik broj bizantskog klera u koncilu iz 869./870. nije vidio nikakav ekumenski sabor nego puko poniženje bizantske Crkve, ponajviše zbog toga što su biskupi koji su potpisali focijevske koncilske akte iz 867. godine bili u potpunosti isključeni iz službe pa je car Bazilije morao paziti na pretjerano ogorčenu focijevsku opoziciju koja je i dalje bila prisutna.⁸⁷

Nakon što je Ignacije preminuo 23. studenog 877. godine ponovno je Focije bio vraćen na stolicu patrijarha nakon što su se prethodno oba dvojica izmirila, a Focije je preuzeo svoju redovnu nastavničku djelatnost. Novi papa Ivan VIII. bio je ponešto skeptičan oko povratka Focija te je poručio Carigradu kako je voljan priznati njega za patrijarha u slučaju da se Focije ispriča za svoje prijašnje djelovanje te da obeća kako će se odreći svoje pastoralne aktivnosti na području Bugarske. Takve papine zahtjeve trebali su podnijeti papini legati putem

⁸⁶ H. JEDIN, 1971, sv. 3, plsv. 1, 202.

⁸⁷ H. JEDIN, 1971, sv. 3, plsv. 1, 204.

komonitorija na sinodu održanom 879. godine pod predsjedanjem patrijarha Focija koji je tom prilikom izjavio da nije u Bugarskoj poduzeo nikakve službene korake, a ostatak crkvenih otaca koji su sudjelovali na sinodu su se proglasili nenadležnim po tom pitanju. Naposljetku je papa Ivan VIII. odlučio ratificirati zaključke carigradskog sinoda prilikom čega je zapravo stavio po strani pitanje časti i čistog prestiža isključivo kako bi bizantskoj Crkvi osigurao mir. Međutim, istovremeno došao je do važnog zaključka u odnosima s istokom jer je uvidio da Rim zapravo nema sukobe s pojedinim carigradskim uzurpatorima nego s duhom ortodoksne Crkve koja čuva svoja umišljena prava i koja je itekako kadra, unatoč neslozi i unutarnjim previranjima, ujediniti se u borbi protiv istog tog Rima što je u konačnici vidljivo i u držanju dvojice suprotstavljenih patrijarha koji su po bugarskom pitanju itekako bili ujedinjeni.⁸⁸

14. Kulminacija raskola između zapada i istoka: tijek događaja od 16. srpnja 1054. godine

Iako je godina 1054. uistinu važan datum u povijesti kršćanstva taj je datum više simbolične od povijesne važnosti poput recimo datuma početka reformacije 1517. godine ili početka francuske revolucije 1789. godine. Naime, Yves Congar francuski kardinal i teolog tvrdi da je kroz prvih deset stoljeća došlo do polagane kulturne, političke i vjerske otuđenosti Zapada i Istoka koja je s vremenom postala nepremostiv kamen spoticanja. Konačni raskol od 16. srpnja 1054. godine zasigurno nije bio povezan s jednim nesretnim događajem nego s cijelim nizom problema koji su zadesili kršćanstvo u 11. stoljeću.⁸⁹

Krunidba Otona Velikog 962. godine za cara Svetog Rimskog Carstva ponovno je dovela do teškog uznemiravanja političke situacije podjednako kao i 800. godine kada je Karlo Veliki okrunjen, jer je naime ta krunidba u drugoj polovici desetog stoljeća bila znak odlučnog utjecaja jedne konkurentne carske moći na papinstvo. Uskoro je došlo do ratnih razračunavanja

⁸⁸ H. JEDIN, 1971, sv. 3, plsv. 1, 207-208.

⁸⁹ Y. CONGAR, 1959, 1-2.

u južnoj Italiji oko bizantskih posjeda koja su se smirila nakon vjenčanja cara Otona II. s bizantskom princezom Teofano iako je međusobno nepovjerenje i dalje bilo prisutno. Možda čak i važnija odnosno presudna komponenta tijekom crkvenopolitičke situacije između zapada i istoka bila je provala Normana u Italiju koja je stavila, kako će se vidjeti papinsku kuriju i Bizantsko Carstvo pod neizdrživ diplomatski, vjerski i vojni pritisak.⁹⁰

14. 1 Crkvenopolitičke (ne)prilike u vrijeme patrijarha Mihajla Cerularija

Crkvenopolitičke prilike značajnije su se promijenile dolaskom Mihajla Cerularija (1043.-1058. god.) na carigradsku patrijarhijsku stolicu koja je imala u trenutku njegova dolaska sve veću crkvenu neovisnost nasuprot nestalnim prilikama koje su zadesile Rim i to u vremenu bizantskog cara Konstantina IX. Monomaha (1042.-1055. god.). Osim političkog otuđenja u Bizantu, odnosno u „novom Rimu“ javilo se i ritualno otuđenje jer su Bizantinci postali uvjereni kako su kod njih neugroženi religiozni običaji i religiozna vjera jer se papinstvo povezalo s rivalskom carskom silom Zapada te s najopasnijim neprijateljima Bizantskog Carstva u južnoj Italiji-Normanima. Međutim, usprkos razlikama postojala je i mogućnost savezništva dvaju Carstava upravo posredovanjem rimskog pape i djelovanje Argyrosa, kapetana talijanskih posjeda Bizantskog carstva.⁹¹

Nažalost po njega, patrijarh Cerularije ga nije simpatizirao zapravo ga je prezirao zbog njegove politike u prošlosti te se ujedno s druge strane nije htio pokoriti papinskoj upravi jer bi naime koalicija s papom ponovno dovela do kontrole rimske Crkve nad bizantskom. Mihajlo Cerularije otišao je dalje čak i od patrijarha Focija kada je otvoreno u Carigradu protestirao protiv novog smjera carske politike te ponovno izvadio crkvene obrede na dnevni red kao glavne optužbe poput subotnjeg posta i fraze *filioque*. Odlučio je zatvoriti crkve Latina te je nadbiskupu Leonu Ohridskom predao svoje pismo, u kojemu je naredio latinskoj Crkvi da ima

⁹⁰ H. JEDIN, 1971, sv. 3, plsv. 1, 459.

⁹¹ H. JEDIN, 1971, sv. 3, plsv. 1, 461.

napustiti sve obrede koji nisu u skladu s bizantskom ortodoksijom, a koje je došlo u ruke kardinala Humberta od Silva Candida.⁹²

Kardinal Humbert bio je uistinu dorastao patrijarhovom temperamentu te je unutar odgovora na grčku poslanicu stavio na račun grčke Crkve više od devedeset hereza koje su se sprovodile na području Bizantskog Carstva. Istovremeno, situacija u južnoj Italiji bila je katastrofalna jer je papinska vojska predvođena s Argyrosom doživjela poraz od Normana te je sam papa Leon IX. pao u njihovo zatočeništvo 28. lipnja 1053. godine. To je uzdrimalo bizantske interese u južnoj Italiji pa je car Konstantin IX. Monomah izrazio želju za crkvenim mirom koja bi bila preduvjet za budući politički savez, a Cerularije je također momentalno bio primoran saopćiti papi želju za sporazumom.⁹³

14.2 Dolazak Humberta u Carigrad i konačni raskol

Činilo se kako je još uvijek moguće uspostaviti mir, no odluka rimske kurije da u Carigrad pošalje izaslanstvo je ipak bila presudna i dovela do raskola od kojeg se obje strane nikada nisu uspjele riješiti. U Carigrad su poslani kardinal Humbert, rimski kancelar Friedrich Lotarinški i nadbiskup Petar od Amalfija koji su dočekani više nego hladno od strane patrijarha Cerularija. Prijem je završen nijemom predajom papinskog pisma bizantskom caru, a kardinal Humbert okrenuo se političkoj propagandi protiv Niketa Stethatosa, starog monaha koji je navodno imao iskrivljen kcrveni nauk te uspio organizirati u Niketinu samostanu kratku raspravu u kojoj je taj monah opozvan s časti. Dolaskom patrijarha Cerularija daljnje rasprave postale su suvišne pa su legati odlučili otputovati u Rim samo djelomično obavljena posla.⁹⁴

Ipak, prije no što su napustili Carigrad odlučili su na oltar Hagije Sofije 16. srpnja 1054. godine položiti bulu kojom se izopćuje patrijarh, te baciti anatemu na tog pseudopatrijarha

⁹² H. JEDIN, 1971, sv. 3, plsv. 1, 462.

⁹³ H. JEDIN, 1971, sv. 3, plsv. 1, 463.

⁹⁴ H. JEDIN, 1971, sv. 3, plsv. 1, 463.

Cerularija, nadbiskupa Ohrida Leona i druge patrijarhove pristaše koji su nazvani pogrđnim imenima. Samim tim ova skupina rimskih legata podvrgla je anatemi grčki nauk o Duhu Svetom, grčku ženidbu svećenika i druge grčke običaje. Jako je velika problematičnost njihovih koraka jer su na neodgovoran način zloupotrijebili dogmatsku dedukciju u onom trenutku kada je rimski papa Leon IX. već bio ubijen od strane Normana, a njegov nasljednik još nije bio izabran. Patrijarh Cerularije, nakon što je car ustuknuo pred njegovom propagandom i preporučio papinskim legatima da napuste Carigrad, mobilizirao je narod i u nedjelju 24. srpnja odlučio sazvati sinod. Na njoj je Humbertova bula prikazana kao bula usmjerena protiv cijele ortodoksne Crkve pa je sinoda odlučila baciti prokletstvo na legate koje je bizantska svjetina opkolila na teritoriju carske palače.⁹⁵

Veoma je dakle sporno je li izopćenje uopće bilo pravovaljano i većim dijelom nezakonito iako je Humbert u svojoj buli izravno ustao isključivo protiv patrijarha Cerularija, a ovaj potonji ekskomunicirao papinske legate, a ne papu osobno niti rimsku Crkvu. Zapravo je bila presudna žestina, nikad viđena u povijesti dugotrajnih previranja, kojom se govorilo i međusobno optuživalo iako zasigurno nitko u tom trenutku nije bio svjestan budućih reperkusija koje je donio ovaj događaj.⁹⁶

⁹⁵ H. JEDIN, 1971, sv. 3, plsv. 1, 464.

⁹⁶ H. JEDIN, 1971, sv. 3, plsv. 1, 465.

15. Zaključak

Završni rad na temu: „Crkveni raskoli prije 1054. godine prikazuje različite hereze i šizme odnosno raskole koji su obilježili rano i srednjovjekovno kršćanstvo sve do godine 1054. kada su povijesne trzavice prerasle u otvoreni veliki raskol koji je podijelio religiju na zapadno latinsko katoličanstvo i istočno ortodoksno pravoslavlje. Bitno je naglasiti kako je postapostolska crkva odnosno kršćanstvo prvih deset stoljeća bilo iznimno rascjepkano na različita vjerovanja odnosno tumačenja teoloških dogmi. U nekoliko značajnih navrata čak je opstojnost cijele kršćanske religije bila iznimno upitna, no sve većim jačanjem duopola Rim-Carigrad naglasak i teret sukoba je prebačen na te dvije teološke struje. Potrebno je bilo dosta vremena da se teološko vjerovanje kršćanstva utemelji a crkvena hijerarhija stabilizira, no ni to nije bilo dovoljno da se održi jedinstvo religije.

Sam tijek razvoja kršćanstva odnosno njegovih pripadajućih hereza, u radu je prikazan s osloncem na kratke preglede koji daju uvid u glavne povijesne eksponente odnosno ličnosti koji su na različiti način tumačili kršćansku teologiju, od početnog gnosticizma do arijanizma, teološkog značenja aleksandrijske škole i nestorijanizma. Srednjovjekovno su kršćanstvo dakle obilježile različite teološke rasprave o dvjema naravima božjeg sina Isusa Krista u koje su se aktivno uključili pokreti poput monofizitizma i monoteletizma, priscilijanstva, donatizma i drugih te su doprinjeli daljnjem širenju teološke zbrke. Crkvena su se pitanja odnosno doktrinarne fraze zbog toga morale definirati na nemalom broju crkvenih koncila koji su rješavali takve sporove. Prije početka 11. stoljeća došlo je do važnih političkih promjena na srednjovjekovnom europskom kontinentu poput dolaska na prijestolja franačkog kralja Karla Velikog (okrunjen 800. god.), a potom kasnije i Otona Velikog (okrunjen 962. god.). Takve su promjene doprinjele daljnjem udaljavanju rimskog pape od carigradskog patrijarha koji su sudjelovali u nastanku različitih šizmi poput Ignacija i Focija te Mihaela Cerularija. Ti su

sporovi duboko oštetili i onako krhke odnose između zapada i istoka te doprinjeli onakvom ishodu kakav je zadesio kršćanski svijet u Carigradu 16. srpnja 1054. godine.

16. Sažetak

Naslov: Crkveni raskoli prije 1054. godine

Nakon ranih stoljeća kršćanstva postalo je jasno da su se rimska zapadna crkva i istočna carigradska crkva postavile u poziciju borbe za kršćanski prestiž odnosno prvenstvo. Period prvih deset stoljeća kršćanstva obilježen je različitim herezama i raskolima koji su utjecali na slabiju povezanost i jedinstvenost kršćanskog svijeta. Sve veće političko i vjersko jačanje rimskog pape i njegovo okretanje ka savezništvu sa zapadnom Europom doprinjelo je udaljavanju od bizantske vjerske politike koja je imala temelj u ortodoksnom vjerovanju božanskog cara i sve većoj ulozi carigradskih patrijarha koji su uvelike naštetili u osjetljivu odnosu Rima i Carigrada.

Ključne riječi: kršćanstvo, Rim, Bizantsko carstvo, papa, carigradski patrijarh, hereze, raskol

17. Summary

Title: Christian church's schisms before 1054

After the early centuries of Christianity, it became clear that the Roman Western Church and the Eastern Church of Constantinople had placed themselves in a position to fight for Christian prestige and primacy, respectively. The period of the first ten centuries of Christianity was marked by various heresies and schisms that influenced the weaker connection and uniqueness of the Christian world. The growing political and religious strength of the pope and his turn to an alliance with Western Europe contributed to a departure from Byzantine religious policy based on the orthodox belief of the divine emperor and the growing role of the patriarchs of Constantinople who greatly damaged the sensitive relationship between Rome and Constantinople.

Key words: Christianity, Rome, Byzantine Empire, Pope, Patriarch of Constantinople, heresies, schism

18. Literatura

H. Belloc, 2012, *Velike hereze*, Zagreb: Naklada Benedikta, 2012.

Y. Congar, 1959, *After nine hundred years-the background of the schism between the eastern and western churches*, New York: Fordam University Press, 1959.

F. Dvornik, 1948, *The Photian schism-history and legend*, London: Cambridge University Press, 1948.

T. E. Gregory, 2005, *A history of Byzantium*, London: Blackwell Publishing, 2005.

Velika povijest crkve, 1995, - Velika povijest crkve. Crkva carstva poslije Konstantina Velikog, ur. H. Jedin, sv. 2; plsv. 1 i plsv. 2., Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1995.

Velika povijest crkve, 1971, - Velika povijest crkve. Srednjovjekovna crkva, ur. H. Jedin, sv. 3; plsv. 1, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1971.

B. Jozić, 1992, Isus je sin Božiji. Ogleđi o genezi arijanizma, *Crkva u svijetu*, vol. 27, br. 1-2, 1992., str. 65-77

G. Ostrogorski, 2006, *Povijest Bizanta 324.-1453.*, Zagreb: Golden marketing, 2006.

J. Pavić, T. Z. Tenšek, 1993, *Patrologija*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1993.

A. R. Vine, 1937, *The nestorian churches-a concise history of nestorian christianity in Asia from the persian schism to the modern*, London: Independent Press, 1937.

Web izvori:

Acacian Schism: <https://www.britannica.com/event/Acacian-Schism#ref21117> (preuzeto 20. kolovoza 2020. god.)

Bizantska umjetnost: ikone i ikonoklazam:

<https://medievalwall.com/hrvatski/umjetnost-razlicitih-drzava/bizantska-umjetnost-ikone-ikonoklazam/> (preuzeto 21. kolovoza 2020. god.)

Ikonoklazam: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=27037> (preuzeto 21. kolovoza 2020. god.)

Monofizitizam: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=41709> (preuzeto 22. kolovoza 2020. god.)

Monoteletizam: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=41740> (preuzeto 22. kolovoza 2020. god.)

Patrologija-montanizam: <https://patrologija.com/e-montanizam/> (preuzeto 29. srpnja 2020. god.)

U čemu se sve razlikuju katolici i pravoslavci:

<https://www.mreza-mira.net/vijesti/razno/u-cemu-se-sve-razlikuju-katolici-i-pravoslavci/>

(preuzeto 20. kolovoza 2020. god.)